

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

ЗА СВОБОДУ

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДІАЛОГ ТА СПРОБИ ПОРОЗУМІННЯ

сакраментальним запитанням «що робити?», зана американська журналістка, дружина експлави МЗС Польщі Родислава Сікорського Енн Еплбаум вважає, що плондрування українських місць пам'яті влада Варшави мусить визнати російською провокацією³¹⁶.

Людмила Стрільчук та Андрій Нінічук звернули увагу, що резонанс, який щоразу супроводжував у Республіці Польща відкриття та встановлення меморіалів, пов'язаних із волинською трагедією, був тим елементом, який не давав темі українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни зійти хоча б на час з поля суспільної уваги³¹⁷. «Перебіг суперечок про пам'ятники був складним не стільки через їхню природу, скільки через факт, що з обох боків виступали люди і групи, які продовжували відчувати себе жертвами історії»³¹⁸. Пам'ятні знаки, присвячені волинській трагедії, які встановлені та встановлюватимуться в Польщі й Україні, повинні бути для народів цих країн знаками перестороги від можливого повторення трагедії та оберегами для прийдешніх поколінь.

ПАМ'ЯТЬ–КУЛЬТУРА–ПОЛІТИКА: ІНСТИТУЦІЙНІ ФОРМИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ СПІВПРАЦІ

Злам ХХ і ХХІ ст. приніс в українсько-польські відносини нові виклики: поряд із дискусіями щодо історичної спадщини зміцнення потребувала інституційна складова міжнародних взаємин. Очевидна перспектива вступу Республіки Польщі до НАТО та ЄС схилила польські політичні та інтелектуальні еліти до формування чіткого зовнішньополітичного вектора: «Ідеї Єжи Ґедройця і приклад згідного співжиття народів Речіпосполитої стали вказівниками для конкретних політичних проєктів. Спочатку йшлося про укладення низки трактатів про добре сусідство і правове підтвердження кордонів. Важливим було також поживлення економічної співпраці, повага до прав поляків за кордоном, можливість вільного перетину кордонів, співпраця локальних самоврядних громад, присутність польської культури в нових політичних умовах, охорона польської національної спадщини в сусідніх державах. Творилася прагматична політика з переліком конкретних завдань, сперта на ширшій візії, складовими якої були концепція Єжи Ґедройця, гасло повернення до Європи (європейська інтеграція) і добре сусідство. В українсько-польських відносинах така політика отримала назву «стратегічне партнерство»³¹⁹. Проте вже через неповні два роки, 20 жовтня 2001 р., відомству змінили назву на Міністерство культури, яке функціонувало до 31 жовтня 2005 р.³²⁰.

³¹⁶ Nie dla pomników UPA w Polsce. URL: <http://forum.gazeta.pl> (дата звернення: 08.03.2021).

³¹⁷ Strzeżmy się matejkizacji «Wołyńia» i wojen o pomniki / A. Balcer, P. Kowal, W. Szablowski, Z. Parafianowicz i inne. *Dziennik Gazeta Prawna: prawo, biznes, polityka*. 2016. 14–16 października. S. A24–A25.

³¹⁸ Ісаєвич Я. Пам'ятник треба поставити на кордоні. *Віче*. 2003. 3 квітня. С. 2.

³¹⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 października 1999 r. w sprawie utworzenia Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. *Dziennik Ustaw*. 1999. Nr 91. Poz. 1014.

³²⁰ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 października 2005 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie utworzenia Ministerstwa Kultury. *Dziennik Ustaw*. 2005. Nr 220. Poz. 1885; Зазначимо, що ініціативи зміни назви міністерства були зумовлені політично – вираз «національна спадщина» в назві міністерства з'являвся за консервативних урядів Єжи

Незадовго до парламентських виборів 2001 р. міністр культури і національної спадщини Казімеж Міхал Уяздовський (Kazimierz Michał Ujazdowski) розпорядженням № 11 від 6 листопада 2000 р. утворив Інститут національної спадщини як державну інституцію культури з офісом у Варшаві (спочатку на вулиці Краківське передмістя, 15/17, згодом – на Новогродзькій, 44/7) та «засягом діяльності на території Речіпосполитої Польщі»³²¹. Фінансування інститут отримував від Міністерства культури і національної спадщини РП у вигляді бюджетних дотацій та у формі угод на виконання робіт від урядових і самоврядних установ³²². 9 березня 2001 р. призначено заступника директора Даріуша Гавіна (Dariusz Gawin), історика ідей, члена консервативного Варшавського клубу політичної критики³²³. Плани інституту на 2001 р. засвідчують, що свою діяльність він не обмежував лише заходами з популяризації польської культури (створення інтернет-порталу польської культури, промоція видатних постатей польської культури, пожвавлення культурного життя серед локальних спільнот), але й проектами, які мали ширше суспільно-політичне значення, зокрема підтримка досліджень «традиції польського республіканізму і його впливу на польську політичну думку», видання путівника й лексикону по Варшавському гетто, збір польських усних свідчень про ХХ ст.³²⁴.

Уже в перші місяці діяльності Інституту національної спадщини його керівництво налагодило співпрацю з Королівським Замком у Варшаві – Пам'ятником історії і національної культури (щодо спільної виставки «Bohaterowie Europy. Świadkowie wiary») та Фондацією осередку «Карта» (спільна діяльність з підготовки і видання «Świadectwa XX wieku») ³²⁵. Тримовне видання (польською, німецькою, англійською) містило 143 документи, які висвітлювали особливості відносин між поляками і євреями в роки Другої світової війни головно через діяльність еміграційного уряду, Польської підпільної держави, Ради допомоги євреям «Жегота». Збірник охоплював «майже всі виступи уряду РП в екзилі на міжнародній арені, які інформували світ про Голокост і закликали до допомоги, офіційне становище Ради польських євреїв в Великій Британії в справі співпраці у 1939–1941 рр. польських громадян єврейської національності з совєцьким окупантом, звернення влади Польської підпільної держави (ставлення до Голокосту), заклики до солідарності і допомоги переслідуваним євреям, боротьби з

Бузека і Казімежа Марцінкевіча, де міністрами, відповідальними за культуру, були консерватори Анджей Закшевський та Казімеж Міхал Уяздовський. «Національна спадщина» з назви міністерства зникла за урядування кабінету Лешека Міллера і міністра Анджея Целінського, представників партії Союз демократичної лівіці.

³²¹ AAN. Zespół 2341. Instytut Dziedzictwa Narodowego w Warszawie, 2000–2002. Sygn. 2. Podstawy prawne i organizacyjne działalności Instytutu Dziedzictwa Narodowego – statut, regulaminy organizacyjne. Ark. 5.

³²² AAN. Zespół 2341. Instytut Dziedzictwa Narodowego w Warszawie, 2000–2002. Sygn 1. Rada Programowa Instytutu Dziedzictwa Narodowego – akty nominacyjne członków Rady, regulamin Rady, protokoły posiedzeń, materiały na obrady, korespondencja. Ark. 8–23.

³²³ AAN. Zespół 2341. Instytut Dziedzictwa Narodowego w Warszawie, 2000–2002. Sygn 1. Rada Programowa Instytutu Dziedzictwa Narodowego... Ark. 78.

³²⁴ AAN. Zespół 2341. Instytut Dziedzictwa Narodowego w Warszawie, 2000–2002. Sygn 3. Ark. 3.

³²⁵ Polacy–Żydzi 1939–1945: wybór źródeł. Polen–Juden: Quellenauswahl / oprac. A. K. Kunert; przedm. W. Bartoszewski. Warszawa: Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, 2001. 528 s.

грабежами»³²⁶. А вже 7 травня 2002 р. міністр Анджей Целінський (за два місяці до відставки) ліквідував інститут.

Того ж дня міністр А. Целінський розпорядився утворити Національний центр культури (НЦК), інституцію, що поєднала в собі діяльність Центру анімації культури, Інституту національної спадщини, Крайового осередку документації регіональних товариств культури в Цеханові. До головних завдань нової інституції культури належали: «Популяризація польської національної спадщини як частини спільної, європейської культурної спадщини; творення ідеї культури як сфери і знаряддя суспільно-економічного розвитку, а також громадянської освіти; ініціювання громадського культурного руху й активної участі локальних спільнот в культурному житті; пошук позабюджетних засобів з державних і закордонних фондів, зокрема із Європейського Союзу, і використання їх на реалізацію завдань центру»³²⁷. Переконавання тодішнього міністра А. Целінського, що поняття «національна спадщина» мало негативні ідеологічні конотації, викликало спротив через припинення діяльності інституту, який «незважаючи на свою коротку діяльність, зумів вирізнитися прекрасними ініціативами»³²⁸. Головою останньої було обрано професора Анджея Роттермунда (Andrzej Rottermund), директора Королівського замку в Варшаві³²⁹. Крім того, до завдань НЦК було віднесено реалізацію стипендійних програм (зокрема таких, як «Młoda Polska», «Gaude Polonia» та ін.) для творців і спеціалістів у галузі культури з Польщі і за кордону.

Першим керівником НЦК призначено Аліну Мангуську (Alina Manguska), яка до цього очолювала Департамент промоції Міністерства закордонних справ. Відповідно до організаційної структури інституція мала шість відділів: Культурного аналізу та інформації, Культурної освіти і практик, Підтримки регіональних культурних ініціатив, Розвитку культури та закордонної співпраці, Адміністрації, Економічний³³⁰. Чергові зміни в структуру внесли в квітні 2004 р., коли було утворено такі відділи: Аналізу та інформації, Популяризації культури, Розвитку культури, Стипендійних програм і закордонної співпраці, Адміністративний, Економічний, Центр культурних засобів³³¹.

Міністр культури В. Домбровський 3 січня 2003 р. поінформував міністра закордонних справ Польщі Влодзімежа Цімошевича (Włodzimierz Cimoszewicz),

³²⁶ AAN. Zespół 2341. Instytut Dziedzictwa Narodowego w Warszawie, 2000–2002. Sygn 1. Rada Programowa Instytutu Dziedzictwa Narodowego... Ark. 44.

³²⁷ Ujazdowski K. M., Kostro R. Odzyskać pamięć. *Polityka ambitna*. Warszawa: Ośrodek Myśli Politycznej, 2015. S. 222–223.

³²⁸ AAN. Zespół 2342. Narodowe Centrum Kultury w Warszawie, 2002–2005. Sygn 8. Utworzenie Narodowego Centrum Kultury... Ark. 5–6.

³²⁹ Ibid. Ark. 17.

³³⁰ AAN. Zespół 2342. Narodowe Centrum Kultury w Warszawie, 2002–2005. Sygn 8. Utworzenie Narodowego Centrum Kultury... Ark. 21.

³³¹ Бердиховська Б. Україна в житті Єжи Гедройця та на шпальтах паризької «Культури». *Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури»* / упоряд. Б. Бердиховська. Київ, 2005. С. 9–32; Berdychowska B. Wokół tego, co dzieli. Najnowsza historia polsko-ukraińska na łamach polskiej prasy. *Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku* / pod red. P. Kosiewskiego i G. Motyki. Kraków, 2000. S. 198–205; Berdychowska B. Wołyń – wspólna refleksja nad przeszłością, czy samotne rozpamiętywanie o krzywdzie? *Biuletyn Ukrainoznawczy*. 2003. Nr 9. S. 98–103. Berdychowska B., Wujec H. Nie opuszczajmy rąk. *Rzeczpospolita*. 2002. 6–7 lipca.

посла РП в Києві Марека Зюлковського (Marek Ziółkowski) і міністра культури і мистецтв України Юрія Богуцького про проект нової стипендійної програми «Gaude Polonia»³³² пройшов відбір кандидатів і було призначено шість стипендій українським творцям у таких галузях: література/переклад, мистецька кераміка, візуальне мистецтво, музика/композиція, серед них двом перекладачкам зі Львова – Наталії Сняданко і Маріанні Кіяновській. В подальші роки лауреатами програми були також представники Білорусі, Грузії, Молдови, Росії, Албанії; стипендії реалізовано у Варшаві, Кракові, Лодзі, Вроцлаві, Катовіцах та інших містах Польщі³³³. Тому метою програми було приближення польської культури митцям та перекладачам польської літератури з країн Центрально-Східної Європи.

На початку 2005 р. в Міністерстві культури виникла Концепція об'єднання Національного центру культури з Центром міжнародної культурної співпраці «Інститут Адама Міцкевича» (ІАМ) в одну інституцію. Міністр культури В. Домбровський пояснював це так: «Однією з найважливіших причин об'єднання Національного центру культури та Інституту Адама Міцкевича є присутність Польщі в структурах Європейського Союзу і необхідність впровадження ефективних способів популяризації польської культури Організовані до цієї пори сезони і презентації польської культури за межами краю не відповідають новим викликам, що виходять із нашої європейської належності Новий Інститут імені Адама Міцкевича легше справиться з новими викликами, ніж Національний центр культури й Інститут імені Адама Міцкевича окремо. Маючи інформацію про культуру в регіонах, інституція допоможе в пошуках європейських дотацій і буде представляти найцікавіші події за кордоном»³³⁴. Інституції займалися подібною, але разом різноплановою працею. ІАМ популяризував польську культуру за кордоном, а НЦК виконував анімацію локальної і регіональної культурної діяльності. За кулісами змін тривали політичні баталії, зокрема колишній міністр культури і національної спадщини К. Уяздовський, який в 2005 р. відповідав за культурно-історичну частину програми партії «Право і Справедливість», називав ідею об'єднання руйнівною³³⁵, незважаючи на протести і заклики призупинити об'єднання до виборів, що мали відбутися восени 2005 р. (відповідний лист до В. Домбровського скерували Владислав Бартошевський (Władysław Bartoszewski), Броніслав Геремек (Bronisław Geremek), Казімеж Уяздовський, називаючи рішення таким, що виникає з «тимчасових партійних і особистих інтересів»³³⁶. Міністр В. Домбровський усі звинувачення відкидав і говорив про відкритий конкурс на майбутнього директора інституції³³⁷. На її переконання, в основі такого злиття лежали політичні справи, а дві інституції буде важко поєднати, бо вони займа-

³³² AAN. Zespół 2342. Narodowe Centrum Kultury w Warszawie, 2002–2005. Sygn 2. Rada Programowa Narodowego Centrum Kultury – regulamin Rady Programowej, wykaz członków Rady, plany spotkań, protokoły spotkań, materiały na obrady, korespondencja. 2004–2005. Ark. 14.

³³³ AAN. Zespół 2342. Narodowe Centrum Kultury w Warszawie, 2002–2005. Sygn 1. Rada Programowa Narodowego Centrum Kultury... Ark. 32.

³³⁴ AAN. Zespół 2342. Narodowe Centrum Kultury w Warszawie, 2002–2005. Sygn 1. Rada Programowa Narodowego Centrum Kultury... Ark. 32.

³³⁵ Ogłoszenie Ministra Kultury. *Gazeta Wyborcza*. 2005. 2 lutego.

³³⁶ Pawłowski R. Jaki będzie Instytut Mickiewicza. *Gazeta Wyborcza*. 2005. 9 lutego.

³³⁷ AAN. Zespół 2342. Narodowe Centrum Kultury w Warszawie, 2002–2005. Sygn 2. Rada Programowa Narodowego Centrum Kultury. Ark. 34.

ються різними справами. За результатами засідання Рада надіслала міністрові культури В. Домбровському лист, у якому закликала залишити всі позитивні напрацювання НЦК, зокрема такі програми: «Польські регіони в європейському культурному просторі», «Gaude Polonia», «Знаки часу», «Молода Польща», та не стирати слідів функціонування НЦК із майбутньої назви³³⁸.

Сам же Інститут Адама Міцкевича (до 2005 р. повна назва Центр міжнародної культурної співпраці «Інститут Адама Міцкевича») був утворений в лютому 2000 р. як результат порозуміння між міністром культури і мистецтв Анджеєм Закшевським (Andrzej Zakrzewski) і міністром закордонних справ Броніславом Геремеком, підписаного 6 жовтня 1999 р. у вигляді Листа намірів. Документ окреслював співпрацю обох відомств в галузі промоції культури через формування закордонної культурної політики держави, обмін інформацією, творення бази даних польської культури, підтримку закордонних осередків полоністики, середовищ дослідників польської мови і культури³³⁹. Від часу утворення і до 2005 р. директорами інституції були Даміан Кальбарчик (Damian Kalbarczyk), Ришард Жолтанецькі (Ryszard Żoltaniecki), Томаш Тлучкевіч (Tomasz Tłuczkiwicz), Ришард Кубяк (Ryszard Kubiak).

До його завдань входила «організація і координація популяризації польської спадщини і польської мови; пошук позабюджетних ресурсів для реалізації завдань»³⁴⁰.

ІАМ розпочав реалізацію низки проєктів, що були спрямовані на підтримку постійної присутності польської мови, культури, історії в світі, а також впроваджував комплексні популяризаторські проєкти за дорученням Міністерства культури і національної спадщини, Міністерства закордонних справ, канцелярії Президента РП. У звіті за діяльність у 2004 р. зазначено: «Важливими партнерами Інституту є польські та закордонні інституції культури, закордонні представництва Міністерства закордонних справ, центри університетської полоністики, середовища перекладачів, а також культурні осередки поляків, які проживають за кордоном»³⁴¹. Так, у 2003 р. ІАМ кожного місяця висилав пресу до 1000 адресатів з 60 країн,

³³⁸ Zarządzenie Nr 7 Ministra Kultury z dnia 5 maja 2006 r. w sprawie połączenia Centrum Międzynarodowej Współpracy Kulturalnej Instytutu Adama Mickiewicza i Narodowego Centrum Kultury. *Dziennik Urzędowy*. 2005. 31 maja. URL: http://bip.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/index7568.pdf (дата звернення: 15.11.2019); Національний центр культури був ліквідований на неповний рік. Уже 15 березня 2006 р., після парламентських виборів і формування консервативного уряду Казімежа Марцінкевіча, новий міністр культури і національної спадщини Казімеж Уяздовський відновив діяльність інституції культури: Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 marca 2006 r. w sprawie nadania statutu państwowej instytucji kultury Narodowemu Centrum Kultury. *Dziennik Urzędowy*. 2006. 31 marca. URL: http://bip.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/index3e20.pdf (дата звернення: 17.11.2019).

³³⁹ Powołano Instytut Adama Mickiewicza. *Puls Biznesu*. 2004. 7 grudnia. S. 7.

³⁴⁰ AAN. Zespół 2596. Centrum Międzynarodowej Współpracy Kulturalnej «Instytut Adama Mickiewicza» 1990–2005. Sygn 3 Podstawy prawne działalności. Zarządzenia Ministra Kultury w sprawie utworzenia Centrum Międzynarodowej Współpracy Kulturalnej – «Instytut Adama Mickiewicza». Ark. 11.

³⁴¹ AAN. Zespół. 2596. Centrum Międzynarodowej Współpracy Kulturalnej «Instytut Adama Mickiewicza» 1990–2005. Sygn 12. Roczne plany i sprawozdania. Sprawozdanie z działalności za rok 2003. Ark. 24.

разом 17 234 часописи³⁴². У підготовці до Року Польщі в Україні брали участь члени консультативного комітету Оля Гнатюк, Богуміла Бердиховська, Урсула Дорошевська (Urszula Doroszevska), Єжи Онух (Jerzy Onuch). Спеціальним представником міністра закордонних справ РП був Мирослав Чех (Mirosław Czech)³⁴³. На кошти і під опікою ІАМ проведено низку зустрічей з польськими політиками, громадськими та культурними діячами, записано інтерв'ю та репортажі з представниками різних галузей мистецтва й культури³⁴⁴. На реалізацію року Польщі в Україні було передбачено 2,4 млн злотих³⁴⁵. Повернення посткомуністів до влади стало викликом для польських консерваторів та лібералів – спадкоємців опозиційного руху «Солідарність». Відповідь останніх полягала у виробленні засад «нової історичної політики», сформованої на широкому культурному переказі, популяризації польської культури та історії за кордоном. Заразом у публічному просторі Республіки Польща майже не було риторики історичної політики, що змінилося після виборів 2005 р. і формування консервативного уряду.

Зазначимо, що для регіону Центрально-Східної Європи поняття «історична політика» є відносно новим. Його почали активно застосовувати в публічному та академічному дискурсах щойно з початком ХХІ ст.³⁴⁶.

У середовищі дослідників-гуманітаристів історична політика як наукова проблема постала теж недавно, хоча термін (нім. Geschichtspolitik) виник в Німеччині наприкінці 1980-х років під час Historikerstreit – дискусії істориків про спадщину нацизму³⁴⁷. З часом з'явилися точніші визначення поняття, як, наприклад, польської дослідниці Анни Вольф-Повензької: «Історичною політикою є свідомі дії політичного класу, його адміністрації, урядовців, що мають на меті формування сфери і характеру колективної пам'яті»³⁴⁸.

Історична політика має зазвичай інституційний вимір, що виявляється в діяльності класичних та новостворених державних інститутів, громадських організацій та ін. Дослідники вирізняють чотири головні актори, які формують історичний образ народу в демократичному суспільстві. Ними є уряд як політичний репрезентант, органи самоврядування, що формують і підтримують регіональні контексти історії, незалежні медіа і громадянське суспільство, об'єднане в товариства та

³⁴²AAN. Zespół 2596. Centrum Międzynarodowej Współpracy Kulturalnej «Instytut Adama Mickiewicza» 1990–2005. Sygn 8. Zbiór wewnętrznych aktów prawnych. Zarządzenia Dyrektora 2001–2005. Ark. 77.

³⁴³AAN. Zespół 2596. Centrum Międzynarodowej Współpracy Kulturalnej «Instytut Adama Mickiewicza» 1990–2005. Sygn 40. Relacje z wyjazdów i spotkań. Wizyty gości zagranicznych w Polsce – programy, relacje, opinie. Ark. 348–352.

³⁴⁴AAN. Zespół 2596. Centrum Międzynarodowej Współpracy Kulturalnej «Instytut Adama Mickiewicza» 1990–2005. Sygn 13. Roczne plany i sprawozdania... Ark. 31.

³⁴⁵Mikołajko, Z., Kowalska, D. Polacy zawsze byli podzieleni. *Czas dobrej zmiany. Jak rodzi się rewolucja*. Warszawa: Melanż, 2018. S. 177.

³⁴⁶Main I. How Is Communism Displayed? Exhibitions and Museums of Communism in Poland. *Past for the eyes. East European Representation of Communism in Cinema and Museums after 1989* / ed. O. Sarkisova and P. Apor. Budapest; New York: Central European University Press, 2008. P. 395.

³⁴⁷Kalicka J., Witek P. Polityka historyczna. *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci* / red.: M. Saryusz-Wolska, R. Traba. Warszawa: Wyd-wo Naukowe Scholar, 2014. S. 378.

³⁴⁸Стрик Т. Невловні категорії. Нариси про гуманітаристику, історію і політику в сучасних Україні, Польщі та Росії. Київ: Ніка-Центр, 2015. С. 31.

організації, зокрема конфесійні³⁴⁹. Треба додати, що історична політика як частина національного процесу зміцнює ідентичність через пригадування хвалебних подій, приховування злочинів з минулого, винайдення традиції від основ, демонізацію в історії ролі чужих і ворогів, а також творення «одвічних» ворогів³⁵⁰. Водночас оточення Л. Качинського з консервативними поглядами було переконаним, що Польща не розраховувалася до кінця з історією, адже весь період ПНР був продовженням окупації, уже радянської³⁵¹.

Зазначимо, що передумовами активізації польської історичної політики стало прийняття 18 грудня 1998 р. закону про створення Інституту національної пам'яті Польщі (повна назва – Інститут національної пам'яті – Комісія переслідування злочинів проти польського народу (Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, далі – ІНП)³⁵². Діяльність ІНП також полягала в роботі з документами органів безпеки держави, створених і зібраних у період від 22 липня 1944 р. до 31 липня 1990 р., а також з документами органів безпеки III Райху, СРСР. Крім пошуку злочинів проти польського народу та люстраційної діяльності, на ІНП було покладено завдання з публічної освітньої активності (виставкової, видавничої, дослідницької). Відповідно, структура ІНП складалася з чотирьох офісів: Головної комісії переслідування злочинів проти польського народу, Офісу поширення та архівації документів, Офісу публічної освіти, Люстраційного бюро. Управлінські функції ІНП виконував голова, якого на п'ятилітній термін призначав сейм за згодою Сенату і з подання Колегії Інституту національної пам'яті – Комісії переслідування злочинів проти польського народу³⁵³. Критики згаданих практик наголошували, що така активність призведе лише до інструменталізації історії в політичних цілях. Додамо, що різночитання ролі політичної еліти в консолідації польського народу своїми коренями сягає періоду поділеної Польщі, коли сформувалася традиція суспільно-політичної діяльності, що ґрунтувалася на дихотомії позитивізм–романтизм. Представники першої традиції розбудову держави розуміли як постійну працю, подекуди співпрацю з ворогом задля майбутнього. Прихильники романтичної візії розуміли лише один шлях – через повстання і зриви здобувати державність зі зброєю в руках. На початку другої декади ХХІ ст. польський соціолог Едмунд Внук-Ліпінський називав романтиками прихильників партії «Право і Справедливість» (ПіС), а позитивістами – прихильників Громадянської платформи³⁵⁴. Для Я. Куртики історія була «полем для свободи

³⁴⁹Касьянов Г. Past Continuous: Історична політика 1980-х – 2000-х: Україна та сусіди. Київ: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. С. 102–200; також див.: Lutyyn M., Khakhula L. How and why politicians use history. *East European Historical Bulletin*. Drohobych, 2019. Issue 10. P. 196–199.

³⁵⁰Cenckiewicz S., Chmielecki A., Kowalski A., Piekarska A., Lech Kaczyński. Biografia polityczna 1949–2005. Poznań: Wyd-wo Zysk i S-ka, 2013. S. 906.

³⁵¹Instytut Stefana Starzyńskiego. URL: <https://www.1944.pl/artukul/oddzialy-muzeum,4515.html> (дата звернення: 5.03.2019).

³⁵²Портнов А. Історії для домашнього вжитку. Есеї про польсько-російсько-український трикутник пам'яті. Київ: Критика, 2013. С. 123; *Dziennik Ustaw*. 2007. Nr 63. Poz. 425.

³⁵³Nijakowski L. Polska polityka pamięci... S. 41–42.

³⁵⁴Polska polityka historyczna. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*. 2006. Nr 5 (64). S. 7.

слова, свободи думки. Але історична політика – справою держави»³⁵⁵). Підписаний президентом Болеславом Берутом і головою Ради Міністрів Юзефом Циранкевичем закон передбачав, що новостворений орган буде діяти під наглядом Міністерства культури і мистецтва й матиме дорадчі функції. У 1988 р. орган змінив назву на Рада охорони пам'яті боїв і мучеництва та діяв уже при голові Ради Міністрів. 1 серпня 2016 р. РОПБМ була ліквідована, а її функції перейшли до Міністерства культури та національної спадщини й Інституту національної пам'яті³⁵⁶. 24 червня 2005 р. президенти України та Польщі Віктор Ющенко та Александер Квасневський урочисто відкрили Цвинтар Орлят та Меморіал Української Галицької Армії. Церемонія за участю не лише державних діячів, а й духовенства Римо-Католицької та Греко-Католицької Церкви розпочала традицію щорічних комеморативних громадсько-релігійних практик із спільного покладання квітів та запалення свічок на українських і польських могилах 1 листопада³⁵⁷.

Від початку XXI ст. популярної форми набула інституціоналізація історичної політики через діяльність історичних музеїв, що її вже в публіцистиці охрестили «пам'яттєвим бумом» (від англ. *memory boom*). Як зауважив історик мистецтва, у 1991–2018 рр. директор Міжнародного Центру культури в Кракові Яцек Пурхля, у посткомуністичній Європі «зацікавлення нового політичного класу культурою було передусім зумовлено черговими спробами інструменталізації культури для потреб нової державної ідеології. Культура, особливо для правих партій, стала зручним знаряддям для здійснення гри на національних емоціях»³⁵⁸. Відродження міста і його пам'яті після Другої світової війни, а особливо в демократичній Польщі, відбувалося з врахуванням одвічного гданського «genius loci»: «Сьогодні не мусимо невпинно шукати польських слідів в гданській історії і без комплексу прибульця можемо сказати, що це наше місто, і прийняти всю його спадщину разом з тими, для кого Гданськ і надалі залишається найважливішим містом на світі, хоч роками вони уже живуть у Любеку, Бремсі чи Гамбурзі»³⁵⁹.

Консервативній інтерпретації Другої світової війни та її спадщини протистояв ліберальний дискурс, що ґрунтувався на традиції поєднання, незважаючи на історичні поділи і трагедії. У післявоєнні десятиліття західноєвропейські народи дійшли згоди, що головним способом очиститися від тягаря Другої світової війни було визнання співвідповідальності за Голокост. У ФРН таким жестом стало вшанування на колінах канцлером ФРН Віллі Брандтом пам'яті жертв Варшавського гетто, у Франції – публічне визнання президентом Жаком Шираком французької відповідальності за пересилку євреїв до місць винищення у 1995 р. на стадіоні «Велодром». Ще раніше, у 1980-х роках, в Австрії твір Курта Вальдхайма

³⁵⁵Ustawa z dnia 2 lipca 1947 r. o utworzeniu Rady Ochrony Pomników Męczeństwa. *Dziennik Ustaw*. 1947. Nr 52. Poz. 264. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU-19470520264/O/D19470264.pdf> (дата звернення: 4.05.2019).

³⁵⁶Детальніше див.: Хахула Л. «Різуні» чи побратими? Сучасні польські дискурси про Україну. Львів, 2016. С. 178–208.

³⁵⁷Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. *Dziennik Ustaw*. 2003. Nr 162. Poz. 1568. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU-20170002187/T/D20172187L.pdf> (дата звернення: 2.02.2019).

³⁵⁸Był sobie Gdańsk. Rozmawiają Zbigniew Żakiewicz, Donald Tusk, Paweł Hulle. *Liberalizm polski* / red. I. Krzemiński. Warszawa, 2015. S. 463.

³⁵⁹Kania D. Bitwa o pamięć. Koniec pedagogiki wstydu. *Gazeta Polska*. 2017. 31 października. S. 26.

змусив австрійців змістити фокус самоінтерпретації як першої жертви війни до співвідповідальності за жакхливий злочин³⁶⁰. З огляду на важливість і трагічність польсько-німецьких відносин особливе значення мало звернення до німецьких католицьких єпископів, надіслане з Риму 18 листопада 1965 р. У листі польські ієрархи закликали: «Спробуймо забути. Жодної полеміки, жодної холодної війни в майбутньому, лише початок діалогу. Простягаємо Вам наші руки, а також вибачаємо і просимо вибачення»³⁶¹.

У польсько-німецькому примиренні була сильна асиметрія вини і відповідальності за вчинене насильство. Для німців найскладнішим у процесі стало усвідомлення того факту, що саме критичне і щире визнання своєї вини і відповідальності є необхідною умовою для зустрічей і розмов з поляками. З плином часу діалог поєднання змінює акценти – з перспективи «злочинець-жертва» постає партнерська розмова двох сторін, не обтяжених виною і злочинами, із презентацією різних історичних умов і перспектив³⁶².

За подібним сценарієм інтелектуальні та політичні еліти спробували налагодити й українсько-польський діалог у 1990-х роках. Для поляків трагедії років Другої світової війни теж свідчили про асиметрію вини: відповідальність за розпалювання міжнаціональної ворожнечі на Волині та в Галичині у 1943–1944 рр. поляки покладали на українське націоналістичне підпілля – Організацію українських націоналістів чи Українську повстанську армію³⁶³.

Заразом і в Польщі, і в Україні існували інтелектуально-політичні кола, діяльність яких була спрямована саме на пошук діалогу. Відбулась серія наукових семінарів «Україна-Польща: Важкі питання» (1994–2008), співорганізаторами яких виступили наукові установи та вищі навчальні заклади обох країн, Світовий союз воїнів Армії Крайової, Об'єднання українців Польщі. Українські і польські історики подали приклад толерантного міжнаціонального діалогу зі суперечливих проблем та поваги до права кожного народу вшановувати свої військово-історичні традиції (Українська повстанська армія, Армія Крайова)³⁶⁴. На думку Олексія Міллера, «в Польщі минуле перетворилось головно на зброю для боротьби на внутрішньо- і зовнішньополітичному фронтах. Поняття “історична політика” у Східній Європі використовують здебільшого в “польському варіанті”»³⁶⁵.

Польський процес трансформації сприяв появі багатьох громадських організацій та фондів, які формували альтернативну до державної історичну політику. Такими інституціями були Осередок «Карта», Південно-Східний науковий інститут у Перемишлі, Фонд «Боруссія» в Ольштині, Фундація Пограниччя в Сейнах, Фундація Кжижова, Театр НН в Любліні та ін. Тобто географія поширення

³⁶⁰ Roszkowski W. Historia Polski 1914–2005. Warszawa, 2009. S. 278.

³⁶¹ У 2005 р. в 40-річницю Листа, у Вроцлаві відкрито пам'ятник митрополитові Б. Комінку з написом: «...Przebaczamy i prosimy o przebaczenie» – «...Wir vergeben und bitten um Vergebung».

³⁶² Ibid. S. 14.

³⁶³ Детальніше див.: Каліщук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий та суспільний дискурс. Львів, 2013. 510 с.; Каліщук О. У тіні Волині? Історія vs пам'ять. Львів, 2016. 162 с.

³⁶⁴ Kobielska M. Polska kultura pamięci w XXI wieku. Zbrodnia katyńska, powstanie warszawskie i stan wojenny. Warszawa: Instytut badań Literackich PAN, 2016. S. 26–27.

³⁶⁵ Там само. С. 113.

альтернативних візій і практик історії не залежала від політичних поділів і була репрезентована майже по всій Польщі. Саме це дає змогу не зводити історичної політики сучасної Польщі щодо України до єдиного дискурсу, натомість аналізувати політично-історичні практики у різноманітних світоглядно-ідеологічних виявах. Тому польсько-українську інституційну співпрацю в сфері історичної спадщини та пам'яті потрібно розглядати як частину процесу примирення й поєднання в європейських традиціях і практиках.